
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПИСЕМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЗАСОБАМИ РЕДАГУВАННЯ

УДК 81'271.14

П.П. КУЛЯС
канд. історичних наук

ТИПОЛОГІЯ ПОМИЛОК: НАВІЩО ВОНА ПОТРІБНА РЕДАКТОРОВІ, ПЕДАГОГОВІ? (ПОМИЛКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ)

У статті проаналізовані поняття «феномен помилки» і «класифікація помилок»; охарактеризовано їхнє значення в практичній діяльності редакторів, науці про редагування, навчальній дисципліні «Типологія помилок».

Ключові слова: редагування, помилка, девіація, причини виникнення помилок, типологія (класифікація) помилок.

Кажуть, що мовні помилки – це маленькі прикраси нашого життя (неприємно, коли помилки припустилися ми і нам на це вказали; досадно бачити помилку в читаній нами статті чи книжці – вона на якусь мить «відмикає» увагу від змісту). Тож про помилки ми частіше говоримо критично, з осудом.

Але погляньмо на справу трохи інакше, як дослідники.

Проблема помилок супроводжує кожного з нас усе життя (коли наші розмовні похибки вже на першому році життя виправляє мама – і до останньої своєї статті, яку виправляє редактор). Виявляється ж, що це не маленькі прикраси, а якась системна складова частина в розвитку нашого менталітету. Це завдяки помилкам ми ще в школі опанували хитромудру нашу орфографічну модель. Це вони допомогли нам вивчити якусь іноземну мову. Це вони відкрили для нас новий погляд на проблему (бо ж «не набивши на лобі гульт, не зв'яжеш смислу культ»). А який розмай (чи й розгул) гумору, заснованого на помилках!

То, може, слід би нам оди складати на честь помилки? Пам'ятники їй ставити? А в цьому, між іншим, нема й парадоксу. Видатний фізіолог О.О. Ухтомський писав: «Помилка займає нормальне місце у вищій нервовій діяльності». Дуже влучно сказав і наш львівський учений та педагог Флорій Бацевич: «Помилки – важливе джерело наших знань про мову; інструмент її дослідження» [1, 6].

Бачите: нормальне місце у вищій нервовій діяльності, джерело й інструмент! Це вже вам не якась там красивість стилю, а методологія.

Виходячи вже з педагогічних цілей, російський дослідник А.А. Леонтьєв писав: «Неможливо досягти суттєвого поліпшення методики, не знаючи її “слабких” місць, які проявляються якраз у помилках» [6, 15].

Тож є смисл науковцеві і педагогу працювати з помилками. Систематизувати їх, вдумуватися в причини, бачити характерні вади мовлення в нашому оточенні. У наших учнів і студентів. У депутатів і журналістів. У наших авторів. Та й у самого себе.

Якщо осмислити цю потребу, то типологія помилок, виявляється, потрібна нам усім. Кожен має охоплювати зором дев'ятивне поле /тобто поле помилок/, щоб удосконалити бодай своє мовлення.

Щоправда, як жартує А. Капелюшний, «не робімо з помилок навчального посібника». Автор цієї статті, навпаки, свідомо створив навчальне видання, усунів складене з помилок [5]. У посібнику «Типологія помилок у корекційних таблицях» (2011) розгорнуто велику типологічну систему помилок. Вона не є першою в нашій науковій і навчально-педагогічній літературі.

Очевидно, найсистемніший досі варіант типології помилок подав львівський учений і педагог Анатолій Капелюшний [3]. Крім того, в Інституті журналістики КНУ ім. Т.Г. Шевченка на цю тему захистила кандидатську дисертацію Тетяна Бондаренко, яка теж подала принципову (тобто менш деталізовану) систему. Т. Бондаренко називає лексико-морфологічні, лексико-синтаксичні, лексико-орфографічні, лексико-словотвірні, морфолого-синтаксичні помилки. Окремі з них вона ілюструє розширено. Є елементи типологій помилок також у Зиновія Партика (загальна класифікація у прив'язці до певних типів норм і вимог видавничого процесу [7]), Ф. Бацевича (комунікативні помилки – [1, 2]), О. Рудої (колективні девіації з погляду білінгвізму – [8]).

Чим відрізняється типологія нашого посібника від системи Капелюшного? У Капелюшного – велика увага до технологічних помилок різних типів ЗМІ – газет, ТБ, радіо (помилки складання, друку, ті, що виникають у процесі редагування, скорочення, вади інтерв'ювання, поведінки ведучого тощо). І, зрозуміло ж, мовно-стилістичні помилки.

Не забуваючи про те, що редактор не повинен залишати без уваги жодної, навіть технічної похибки, ми на них не зосереджуємося. Наша «Типологія помилок» – це тільки те, що відбувається в мовній системі, тобто в ментальності мовця.

Книжка «Типологія помилок у корекційних таблицях» рекомендована Міністерством освіти і науки України. Таким чином пропонується структура девіацій «освячена» найвищою методичною інстанцією.

Ось думка про посібник академіка НАПН України Л.І. Мацько: «Найважливішим доробком автора, – пише вона, – є: інноваційна розробка класифікації помилок писемної та усної комунікації (т. зв. велика таблиця девіацій); системне виокремлення помилкобезпечних місць у редагованих текстах, їх типологія, що оснащує майбутнього редактора методами, прийомами аналізу тексту та редагування; доволі успішна спроба структуризації суржиків: з глибокою диференціацією лексичних кальок, морфологічних дериватів, запозичених і спотворених фразеологізмів, синтаксичних конструкцій. З такою докладністю й аналітичністю явище

суржику з редакторського погляду в нашій літературі ще не висвітлювалося» (З рецензії на посібник).

А для чого вона потрібна – ця система й ця типологія? Адже можна сказати, що системою є мовна норма. От і дивись системно, щоб ця норма не була порушена. Та будь-який грамотний читач усе це бачить!

Бачить то бачить, та далеко не все. Все має бачити редактор.

У редакторській справі – інше бачення, інша психологія, інша інтуїція, ніж у читача. Досвідчений редактор і читає текст інакше, ніж масовий читач, і по-іншому на нього дивиться. Головне – він має особливий зір (чи, часто кажуть, нюх) на помилки. Він розгортає недомовлені фрагменти і, з аналітичною метою, навпаки, згортає багатослівні конструкції, щоб перевірити логіку думки. Він насторожується у так званих помилконебезпечних місцях. Бо він знає стан наших публікацій, нашого авторського мовлення. Знає найбільш повторювані помилки. Але понад те – він, як правило, людина глибоко компетентна що в тій мовній нормі, що в тенденціях її розвитку, в історичних та сучасних актуальних аспектах. Він бачить мову як живий організм, який і зростає, і хворіє. Він у курсі сьогочасних мовних дискусій, які визначають шляхи подальшого розвитку мови. І от ця система бачення рухливості мови, зміщень у ній у редактора складається роками й десятиріччями. Вона й є, по суті, його ексклюзивною (може навіть інтимною – тобто тільки для себе) типологією помилок. Одначе, на жаль, мало хто викладає це на папері.

Тут ми й маємо розгортку фахової компетентності редактора, отже й компетентності мовної. Щоб молоді редактори півжиття не билися, як риба в сітці, і тільки потім виривалися на живу воду майстерності, треба вже з університетської лави дати їм систему того редакторського бачення, зарядити їх досвідом майстрів редакторської справи. Треба дати їм у руки ту, бачену кращими редакторами систему, типологію помилок з їх характеристиками, описом причин з'яви і, головне, – методів, прийомів і підходів до «лікування» девіативних текстів.

Отже, «для чого» існує дисципліна «Типологія помилок»?

Перше. Функція типології помилок (як університетської дисципліни) якраз і полягає в тому, щоб розгорнути перед студентом (майбутнім редактором, видавцем та й педагогом) систему помилконебезпечних місць у редагованих текстах, у мовному потоці. Бачення цієї системи вже є найпершим і ефективним інструментом редактора.

Друге. Метод дисципліни – зосередження уваги редактора не на випадкових, а на найбільш поширених помилках. Тому в основу аналізу кладеться, великий масив девіативних фрагментів – в основі понад 10 тисяч. Студенти приносять на заняття свої спостереження за сьогоденними публікаціями (за рік ще набирається по кількасот). Крім того, потрібно постійно формувати «рейтинги» помилок. Таке зосередження на поточній (а отже, й актуальній) мовній ситуації сприяє підвищенню ефективності навчання.

Третє. Історичний зріз, генеза помилок.

Дуже важливо в пропонованому курсі простежувати генезис помилок, левова частка яких – це русизми (росіянізми) і російські кальки. Звідки це пішло? Із започаткованої 1933 року політики лінгвоциду. На практиці це вилилося в заходи з «наближення» української мови до російської, з добору в словники лексем, «однозвучних» з російськими і «рівнозначних» їм. Зрозуміло, що при цьому підході всю самотню українську лексику кваліфікували як штучно створену [9, 11], а її носіїв – «націоналістичними шкідниками на мовному фронті» [9, 113].

Таким чином словники стали насичувати тисячами русизмів і кальок. Не без прикрасі та іронії академік Агатангел Кримський називав ті словники «російсько-російськими». Але їх мушили брати на озброєння вчителі, журналісти і запроваджувати в мовлення учнів, студентів. Так виник масовий спосіб компонування дивної говірки через калькування російських слів, фразеологізмів і синтаксичних конструкцій, який і призвів нас до сумнозвісного суржику. Ясно, що така понівечена мова, й справді, не могла конкурувати з російською.

Якщо вслухатися в сучасну суржикову манеру мовлення – і не тільки на вулиці чи на ринку, а й у Верховній Раді, у виступах державних мужів, коментарях деяких телевізійників, – ми й сьогодні побачимо результат сталінсько-постишівської «перебудови української мови». Мовці стали такими собі «копіювальниками-автоматниками»: думає «принял участие» – каже «прийняв участь» (неясно тільки, куди він її прийняв), має на думці «на протяженіи» – каже «на протязі» (тобто «на сквозняке»); хоче українізувати «по свидетельству очевидцев», а з «Калашникова» строчить «за свідоцтвом очебачців»...

Ці «автоматники» – продукт того «наближення української мови до російської». І редактор добре бачить механіку цього мовного каліцтва, цієї хвороби мови. Читач буде сумніватися – а може так і треба. А редактор нічого не пропустить.

Проблемі боротьби з суржиком (його структурування і способів редагування) автор присвятив окремий посібник [4].

Таким чином, можемо метафорично означити основну функцію типології помилок: це – функціональна діагностика для ураженої (хворої) мови. Рентген... УЗД... Аналіз крові... Автор думав, що це тільки йому спала на думку ця метафора. Доки не наткнувся на вислів Ліни Костенко щодо суржику – про патологічні мутації в українській мові і про те, що «потрібна їхня діагностика і лікування». Тим більше це свідчить про слушність уподібнення.

А що ж рекомендується для «лікування»?

Найнагальнішими завданнями редактора нині є:

1) Розуміти політичну загостреність мовної ситуації, бачити причини явища девіативного мовлення у нас, в Україні; бути зірким в усьому, що стосується процесів, які відбуваються в суспільстві і мові, розуміти політичну підоснову ситуації. Не піддаватися фарисейським підхвалюванням українців, що нібито вони мовно толерантні люди, що й виродок-суржик – це сучасна

новомова, яка свідчить про розвиток самої української мови; що їхнім великим надбанням є двомовність (тільки чомусь тієї двомовності не можуть осягти не тільки значна частина звичайних російськомовних громадяни, а й владці та чиновники, хоч їх зобов'язує знати державну мову Конституція країни). Ми маємо виховувати мовну стійкість українців.

2) Слід навчитися працювати зі словниками, виробити до них аналітичне, критичне ставлення і мати свою позицію щодо процесів, які відбуваються в українській лексикографії.

3) Треба повертати до життя всі багатства української мови, випалені в ній політикою лінгвоциду. Адже наведене вище – це лише те, що лежить на поверхні. Тим часом є цілі пласти відмерлих мовних явищ, які потребують реконструкції.

Завдяки чому можлива мобілізація багатючих ресурсів української мови? Це:

- синонімічні ряди: тут важливо одірватися від однокореневих російських слів (щоправда, стежити за тим, щоб не викинути з української мови тих слів, які з неї запозичили росіяни – під впливом психологічної помилки «боязнь русизму»);
- живомовна українська фразеологія (і недопущення блідих «копій» з російської);
- рідні (питомі) особливості своєї мови.

Нам конче необхідно:

- засвоїти систему процесових понять;
- знати й розуміти структуру суржику – виразно /стало/ бачити її; тотально витруювати суржик; до речі, й непримиренно протистояти потворенню української мови, її тарапунькізації – чи сердючуванню.

Тут важливою є психологічна стійкість редактора. Він має бути переконаним у великій цінності нашої мови. В ситуації, коли різко посилюються кампанії дискредитації нашої мови – що вона меншовартісна, хуторянська, що нею не можна послуговуватися в серйозних комунікативних сферах – науці, техніці, філософії, літургії, що вона вторинна (діалект російської, зіпсований польськими впливами), а головне – що вона прогнала у «вільній конкуренції» з російською, дуже важливо аргументовано показати все багатство української мови, її давність, милозвучність, точність і стислість – і безпідставність тих обмов української мови, інсинуацій навколо неї. Тому важливо знаходити час для цієї роботи, хоч у програмі дисципліни це не закладено.

Українська мова – багата й виразна, закорінена в прадавню історію.

Вона природна, милозвучна. У неї багатючі, ясні, щедрі лексика і фразеологія, розвинуті словоформи, гармонійна логічно-синтаксична структура. Вона ввібрала в себе весь багатовіковий життєвий досвід народу.

Беручись до редагування, до проблем боротьби з суржиком, філолог-педагог, журналіст, редактор має усвідомлювати, яку величезну духовну цінність ми боронимо від нівечення й наплюження... Яку тяжку працю беремо на себе. Тут справді треба втілитися в Геракла, якому належить вичистити

велетенські занедбані мовні стайні. Повернути мові всю її оригінальність, самодостатність, незалежність.

І то без розрахунку на велику плату, а з покликання захистити найвищу цінність свою і свого народу.

Тож для чого потрібна «Типологія помилок»?

Вона є додатковим потужним стимулом для прориву кожного студента (не лише журналіста й редактора) до осягнення мови як своєї інтелектуальної і професійної сутності.

Це має підвищити мовну компетентність редактора (журналіста, педагога), допомогти виробити свідоме сприйняття процесів, що відбуваються в живій мові, сприяти становленню дійового типу особистості, яка, знаючи ці процеси, стає не байдужим споживачем готових форм мови, а активним творцем мовної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної девіатології / Ф.С. Бацевич. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Капелюшний А.О. Стилїстика й редагування. Практичний словник-довідник журналіста / А.О. Капелюшний. – Л. : ПАІС, 2002. – 576 с.
4. Куляс П.П. Система – проти автоматизму суржику : редакторський погляд : навч. пос. / П.П. Куляс. – К. – Кіровоград, 2009. – 180 с.
5. Куляс П.П. Типологія помилок у корекційних таблицях : навч. пос. / П.П. Куляс. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 168 с.
6. Леонтьев А.А. Некоторые проблемы обучения рус. языку как иностр-му (Психолінгв. очерки). – М. : МГУ, 1970. – С. 15
7. Партико З.В. Загальне редагування: нормативні основи : навч. посібник / З.В. Партико. – Л. : Афіша, 2004. – 416 с.
8. Руда О.Г. Комунікативні девіації в умовах українсько-російського білінгвізму : монографія / О.Г. Руда – К., 2009. – 196 с.
9. Українська мова в ХХ ст.: історія лінгвоциду / За ред. Л. Масенко. – К. : ВД НаукМА, 2005. – 399 с.

Kulas P. Errors language as a tool for research

In the article the term «phenomenon mistakes» and «classification errors», described their importance in practice editors science of editing discipline «Typology of mistakes».

Keywords: editing error, deviation, causes errors typology (classification) errors.

УДК 070.41:81'255

О.В. ХАРЧУК
канд. філол. наук

РОБОТА РЕДАКТОРА НАД ПЕРЕКЛАДОМ

Розглянуто проблеми редагування перекладної художньої і навчальної літератури, завдання редактора у роботі над текстом перекладу, співпраця редактора з перекладачем.